

Ἡ δοξαστική θεολογία τοῦ Παπαδιαμάντη

ΣΩΤΗΡΗ ΓΟΥΝΕΛΑ*

«Ὁ Μποντελαίρ ἔγραψε στὸ *L' Art Romantique* πὼς ὁ Victor Hugo στάθηκε ὁ Προφήτης ἀπὸ τὴ Γραφή πού ἔφαγε τὸ γαλλικὸ λεξικό (“*le lexique français*”) καὶ τὸ ἔβγαλε μεταμορφωμένο ἀπὸ τὸ στόμα του σὲ κόσμον ὀλόκληρο, μὲ χρῶμα, μελωδία καὶ κίνηση. Θὰ πρόσθετα πὼς ὁ Παπαδιαμάντης ἀκολούθησε μὲ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ αὐτὸς τὴ μοίρα τοῦ Ἰεζεκιήλ. Ὁ Θεὸς τοῦ εἶπε: *Χάνε τὸ στόμα σου, καὶ φάγε ὁ ἐγὼ δίδωμί σοι*. Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὀλόκληρη, ἀπὸ τότε πού φανερώθηκε στὸν κόσμον, σὲ ὅλα τὰ πολυμέτωπα γυρίσματα τῆς διαδρομῆς της, θὰ μποροῦσε ὁ Παπαδιαμάντης ἄφοβα νὰ ἐπαναλάβει: *Καὶ ἔφαγον αὐτήν, καὶ ἐγένετο ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι γλυκάζον*». (Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης Β'*, Μελέτες, τ. Α', σ. 261). Καὶ παρακάτω τὸν παραλληλίζει μὲ ἕναν «γλωσσικὸ Ἀδάμ πού ὁ Θεὸς τοῦ παρουσίασε γιὰ ἐμᾶς τὰ πάντα, καθὼς γράφει στὴ Γένεση, *ιδεῖν τί καλέσει αὐτά*».

Ὁ Λορεντζάτος μὲ αὐτὰ τὰ λόγια μᾶς φέρνει κοντὰ σὲ ὀριακὲς ὄψεις τῆς ζωῆς, ἐκεῖ πού σμίγει ἡ ἀνθρώπινη ψυχικὴ ἀνάταση μὲ τὰ ἀόρατα καὶ θαυμαστά, μὲ ἐκεῖνα πού δὲν ὀρίζονται μέσα ἀπὸ διανοητικὲς προσεγγίσεις καὶ ρασιοναλιστικὲς ἀναλύσεις, ἀλλὰ ὀλοένα μᾶς ὑπερβαίνουν καὶ ἐμεῖς (οἱ ἐνεργοὶ κλητοί), ἄλλοτε ἐν σιωπῇ, ἄλλοτε ἐν λόγῳ, ἄλλοτε σὲ στιγμὲς πνευματικῆς ἐγρήγορης, ἄλλοτε σὲ ὥρες προσευχῆς ἢ κατάνυξης ἀγγίζουμε τὰ κράσπεδα τοῦ σαρκωμένου Λόγου καὶ νιώθουμε ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν εἶναι κλειστός, ἀλλὰ ἔχει ἐδῶ καὶ αἰῶνες ἀνοίχτει στὸ θαῦμα. Σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού οἰκειώθηκαν αὐτὸ τὸ θαῦμα, νόες πού τοὺς κατοίκησε ἡ αἴσθησις τοῦ ἱεροῦ, ψυχὲς πού ἀφέθηκαν στὶς ἐπισκέψεις τοῦ Πνεύματος καὶ ἔτσι πορεύτηκαν. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Παπαδιαμάντης.

Ὁ Παπαδιαμάντης πέρασε τὴ ζωὴ του στὴ βιοπάλη, βασανίστηκε ψυχικὰ καὶ σωματικὰ γιὰ νὰ ποιήσει ἔργο, ξημεροβραδιαζόταν στὰ γραφεῖα τῶν ἐφη-

* Ὁ Σωτήρης Γουνελάς εἶναι ποιητῆς-συγγραφέας.

μερίδων της εποχής, με τὰ δάχτυλα φαγωμένα ἀπὸ τὸ γράψιμο καὶ τὸν καπνὸ, τὶς μεταφράσεις, τὰ σχόλια, περιφερόταν με τριμμένα ροῦχα ἀπὸ τὴν πολυκαιρία, ντρεπόταν νὰ δεχθεῖ στὸ πατρικὸ του φίλους ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, δίσταζε νὰ φωτογραφηθεῖ μὴ καὶ σκανδαλιστοῦν οἱ περίοικοι. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὑπῆρξε μέγας χειροτέχνης. Προσηλώθηκε ἀπὸ νωρὶς στὸν ρυθμὸ τῶν ταπεινῶν ἀνθρώπων τοῦ νησιοῦ του ἢ τῆς Ἀθήνας, καὶ ἡ δήλωσή του «ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲ θὰ παύσω πάντοτε... νὰ ὑμῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστό μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη» (Παπαδιαμάντης, *Ἄπαντα, Δόμος 1981*, τόμος 2, σ. 516-7), τηρήθηκε στὸ ἀκέραιο. Μᾶς ἀποκαλύπτει συνάμα τὰ μυστικά τῆς τέχνης του μετὸν λιτὸ καὶ λακωνικὸ τρόπο πού τὸν διέκρινε, εἰδικὰ ὅταν μιλοῦσε γιὰ τὸν ἴδιο.

Ποιά εἶναι αὐτὰ τὰ μυστικά; Ὑμνολόγηση τοῦ Χριστοῦ μετὰ λατρείας. Ὁ πάντα συγκεκριμένος Παπαδιαμάντης εἶναι καὶ ἐδῶ σαφής. Ἡ ζωὴ μου, μᾶς λέει, εἶναι προσανατολισμένη στὴν ὑμνολόγηση τοῦ Λόγου πού σαρκώθηκε καὶ ἐνανθρώπησε. Αὐτὸ βάζει πρῶτο στὴ σειρά τῶν τριῶν ἐνεργειῶν πού παρουσιάζει στὴ δήλωσή του. Δηλώνει ὅτι εἶναι ἐνεργητικὸ μέλος τοῦ Σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Γιατὶ Χριστὸς σημαίνει Ἐκκλησία, ὡς μυστηριακὸ καὶ μυστικὸ Σῶμα, ὡς κοινωνία προσώπων, δυνάμει ἁγίων, ὡς προοδευτικὴ ἀνακαινίση καὶ μεταμόρφωση τοῦ πιστοῦ καὶ τῆς ζωῆς. Με αὐτὸ τὸ θεμέλιο μπορεῖ νὰ προχωρήσει στὰ δύο ἄλλα πού ἀναφέρει. Τὴν περιγραφή τῆς φύσης “μετ' ἔρωτος” καὶ τὴ ζωγράφηση “μετὰ στοργῆς” τῶν γνήσιων ἑλληνικῶν ἠθῶν. Πρῶτα ἔρχεται ὁ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ ὕστερα ἡ κτίση καὶ τὰ γνήσια ἦθη.

Καὶ ἡ σειρά αὐτὴ εἶναι ὄντως σύμφωνη μετὰ τὸ θεῖο θέλημα. Γιατὶ ὁ Πατέρας δημιουργὸς ἔχει προσφέρει τὴν κτίση στὸν ἄνθρωπο, καὶ ὄχι μονάχα τὴν ἔχει προσφέρει, ἀλλὰ τοῦ ζήτησε ‘ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν’. Ὁ Παπαδιαμάντης πάει πιὸ πέρα. Δὲν λογίζει τὸν ἑαυτό του ἀναγκασμένο νὰ δουλεῦει καὶ νὰ φροντίζει τὴν κτίση μονάχα, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μιὰ ἐρωτικὴ σχέση, προσωπική, ἐμπνευσμένη νὰ τὴν περιγράψει. Γιατὶ βέβαια ἔχουμε κληθεῖ νὰ γνωρίσουμε τὴν κτίση, αὐτὸ τὸ θεῖο δῶρο. Ἔχουμε κληθεῖ νὰ ἀγαπήσουμε τὴν κτίση, μεταφέροντας πάνω της τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν πλησίον, ἀνοίγοντας καρδιακὰ καὶ ἀκολουθώντας ἐκεῖνη τὴ διάσταση πού εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν θεϊκὴ: τῆς ἀγάπης. Αὐτὸ εἶναι τὸ ‘μετ' ἔρωτος’, πού ὅταν τὸ ἀντικρύσουμε ἐκκλησιαστικὰ καὶ μυστηριακὰ, φτάνει στὰ ἐρωτικὰ ποιήματα Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ ‘ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν’ ζεῖ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ὠραιότητα, πού ἡ σχέση μαζί της γεννᾷ τὴν τέχνη καὶ βεβαίως τὸν ἔρωτα. Μετὰ τὴ Σάρκωση ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν προπρωτικὴν κατάστα-

ση, να αγαπήσει ἀληθινά, να δοθεῖ σὲ αὐτὸ πὺν ἀγαπᾶ, πρόσωπο ἢ ἔργο ἢ κατὰσταση καὶ νὰ ὑψώσει τὴ χαρὰ του, τὴν εὐχαρίστησή του ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀγάπη σὲ δοξολογία, σὲ ὕμνολογία. Αὐτὸ κάνει ὁ Παπαδιαμάντης.

Ζεῖ ἀνακαινιζόμενος μέσα ἀπὸ τὴ χάρη τῶν μυστηρίων, βιώνοντας τὴν ἀσκητικὴ πραγματικότητα, καθαριζόμενος, πάσχων, σταυροαναστάσιμος, ταπεινούμενος, ὀλοένα διευρυνόμενος στὸ πεδίο τῆς γλώσσας καὶ τῆς τέχνης του, προσλαμβάνοντας τὰ ξένα λογοτεχνικὰ ἔργα πὺν μεταφράζει καὶ μεταμορφώνοντας τα στὸ οἰκεῖο κάλλος. Μὲ τὴ χειροτεχνία τῆς γραφῆς του καὶ μὲ τὴν κάθοδό του στὶς ψυχὲς τῶν λαϊκῶν ἀνθρώπων καταφέρει μιὰ γεφύρωση ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα πὺν συνθέτουν τὴν καθημερινὴ βιοτὴ (πόνος, θλίψη, χαρὰ, ἀφέλεια, ἀνημπορία, φθορὰ, ἀδικία, ζῆλο, τραγικότητα) μὲ τὴν πραγματικότητα πὺν ἐκπέμπει ἢ εὐχαριστιακὴ μέθεξι στὴν Τριάδα, μὲ τὸ φῶς τῆς θεϊκῆς παρουσίας, κρυφὲς ἢ φανερὲς θεοφάνειες πὺν συχνὰ τὶς ἀποδίδει μὲ φυσικὲς περιγραφὰς καὶ ἐκφράσεις: ἕνα θρόισμα, ἕνα παφλασμό, τὴν ἀμφιλύκη, τὸ ἀστεράκι, τὰ χρυσαυγὴ νέφη, τὸ ἰῶδες χρῶμα, τὰ ἄσματα ἐν ψιθυρισμῷ.

Καὶ τί γίνεται μὲ τὸ ‘ζωγραφῶ τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη’; Ἐδῶ ἐτοιμάζονται ὅλοι οἱ διεθνιστὲς, ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἔχουν κατανοήσει τὴν Ἐκκλησία στὴν (ὄντως) οἰκουμενικὴ τῆς διάστασης, νὰ κριτικάρουν τὶς προθέσεις του ἢ τὴ σημασία τους, νὰ μεμψιμοιρήσουν, νὰ καταγγείλουν τὴν παγιωμένη προσήλωσή του στὰ πάτρια ἢ στὰ τοπικά. Ἄλλο εἶναι τὸ ζήτημα. Μᾶς βοηθᾶει νὰ τὸ καταλάβουμε ὁ Φίλιππος Σέρραρντ στὸ δοκίμιό του γιὰ τὸν Μακρυγιάννη. Γράφει ἐκεῖ: «Ὁ ἀληθινὸς πατριωτισμὸς, εἶναι σὰν ἕνας ἔρωτας- μιὰ ἔκφραση τοῦ Ἐρωτα. Ἡ πατρίδα εἶναι σὰν ἕνα ἀγαπημένο πρόσωπο μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ζητάει νὰ ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ βαθύτερο στοιχεῖο τῆς φύσης του. Ἡ πατρίδα ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ *Ewigweibliche* τοῦ Goethe καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ἱκανοποιεῖ τὴ λαχτάρια γιὰ αὐτοπραγμάτωση, πὺν βρῖσκεται στὶς ρίζες κάθε ἀνθρώπινης ψυχῆς. Αὐτὸ τὸ συναίσθημα ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἐνεργὸ παρὰ σὲ ἕνα λαὸ πὺν παραμένει κοντὰ στὴ γῆ, ἕνα λαὸ πὺν εἶναι τέκνο τῆς γῆς στὴν ὁποία ζεῖ: ὀλόκληρος ὁ συγκλησιακὸς κόσμος του ἐμψυχώνεται ἀπὸ μιὰ γενναία ζωὴ μὲ γήινες ρίζες. Στὶς μέρες μας ἔχουμε τόσο καταστρέψει τὶς ρίζες μας, ὥστε πολὺ λίγοι ἀπὸ μᾶς ἔχουν τὴν ἐμπειρία αὐτοῦ τοῦ συναίσθηματος. Τὸν καιρὸ ὁμως, πὺν ὑπῆρχε ἕνας λαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅπως στὴν Ἑλλάδα τοῦ Μακρυγιάννη – ἕνας πολιτισμὸς πὺν μαζεύουμε τώρα τὰ κομμάτια του σ’ ὅ,τι ὀνομάζουμε λαογραφία, γιὰ νὰ ἀποξημιωθοῦμε κάπως γιὰ κείνο πὺν χάσαμε– ὁ κάθε ἄντρας καὶ ἢ κάθε γυναῖκα ἐνιωθε αὐτὸ τὸ συναίσθημα». (Philip Sherrard, *Δοκίμια γιὰ τὸ νέο ἑλληνισμὸ*, ἔκδ. Ἀθηνᾶ, σειρὰ ‘σύννορο’, Ἀθῆνα 1971, σ.147-148).

Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, εἴτε πρόκειται γιὰ πατρίδα, εἴτε πρόκειται γιὰ ‘γνήσια ἑλληνικὰ ἦθη’. Τὸν λαϊκὸ πολιτισμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο μιᾶ ὁ Σέρραρντ τὸν πρόλαβε, τὸν γνώρισε, τὸν ἀγάπησε, τὸν οἰκειώθηκε καὶ τὸν μπόλιασε μὲ τὸ Φῶς στὸ ὁποῖο κοινωνοῦσε. Ἡ περίπτωσή του δὲν ἀφοροῦσε μονάχα τὸ ‘κοντὰ στὴ γῆ’ ἀλλὰ καὶ τὸ κοντὰ στὸν οὐρανό. Ἔχει οἰκειωθεῖ τὴ μεταμόρφωση τῆς κτίσης, τὴν καινὴ κτίση, καὶ ζητᾶ μὲ τὸ ἔργο του νὰ συμβάλει στὴν ἀνακαίνιση τοῦ σύμπαντος κόσμου, διακονώντας στὴν προοπτικὴ τοῦ ‘ἰδοῦ ποιῶ καινὰ τὰ πάντα’. Ὡθεῖ τὶς ζωγραφιές του, ποὺ συχνὰ γίνονται ‘ἀγιογραφίες’, εἴτε ἀναφέρονται στὴν κτίση, εἴτε στοὺς ἀνθρώπους («πολυκέφαλο πλῆθος ζώντων καὶ τεθνεώτων» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Κωστή Παπαγιώργη), στὴ διάσταση τοῦ ‘ἐν ἐτέρῳ μορφῇ’, ἢ ἀλλιότικα τὶς προετοιμάζει καὶ τὶς συνάζει. Κάτι σὰν ἀσίγαστη ἱεραουργία ὁρατῶν καὶ ἀοράτων, ὅπου καὶ ἡ περιβάλλουσα κτίση δοξολογεῖ τὸν Κτίστη της.

*

Ἄρχισα μὲ Λορεντζάτο καὶ μ’ αὐτὸν θὰ τελειώσω. Στὸ ἀπόσπασμα ποὺ παρέθεσα ὁ Λορεντζάτος ‘διάβασε’ στὸν Παπαδιαμάντη τὴν ἄρρηκτη σχέση ὀνόματος καὶ πράγματος, λέξης καὶ πράγματος: οὐσιαστικὰ διάβασε τὴν πραγματοποιημένη σάρκωση. Διάβασε πῶς ὁ κόσμος μεταμορφώνεται ἐν Χριστῷ. Διάβασε τὴ ‘μεταποίηση’ καὶ ‘λογοποίηση’ τῶν πραγμάτων ποὺ ἄγγιξε μὲ τὴ γλώσσα του ὁ Παπαδιαμάντης, περνώντας τὴν μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, τὸ μέλος της, τοὺς ψαλμούς της, τὶς ἀκολουθίες της, τὶς παννυχίδες της.